

АЙКОНІМЫ Ў РАМАНАХ І АПОВЕСЦЯХ ІВАНА НАВУМЕНКІ

М.У. Канцавая
(Мазыр, Беларусь)

У артыкуле разглядаюцца айконімы з твораў І. Навуменкі. Мэта працы – вызначыць асаблівасці функцыянавання тапонімаў, якія адыгрываюць значную ролю ў стварэнні рэгіянальнага каларыту ў творах пісьменніка, выконваюць семантыка-стылістычныя, тэкстаўтваральныя і стыль ваўтваральныя функцыі.

У творчасці пісьменніка Івана Навуменкі, які нарадзіўся ў мястэчку *Васілевічы* Рэчыцкага раёна Гомельскай вобласці, існуе трывалая сувязь паміж роднымі мясцінамі і падзеямі, вобразамі, персанажамі, што засведчаны ў яго творах. Прозе І. Навуменкі, як адзначаюць даследчыкі, характэрна такая мастацкая рыса, як *аўтабіяграфізм* – адлюстраванне ў літаратурным творы падзей з жыцця аўтара, блізкасці ў якіх-небудзь адносінах аўтара героя твора [1]. В. Шур адзначае, што *аўтабіяграфізм* – “уласцівае адметнай манеры творчасці, які сродкамі мовы перадаецца канцэнтраваным насычэннем мастацкіх тэкстаў мясцовымі этнаграфічнымі і іншымі дыялектызмамі, тапанімічнымі назвамі, фразеалагізмамі, прыказкамі, спецыфічнымі для пэўнай этнічнай тэрыторыі рэальнымі асабовымі імёнамі, мянушкамі, прозвішчамі” [2, 136]. І. Навуменка ў гэтым аспекце працягваў традыцыі Я. Коласа і разам з іншымі беларускімі пісьменнікамі – ураджэнцамі Усходняга Палесся, напрыклад, І. Мележам, І. Шамякіным, Б. Сачанкам, У. Верамейчыкам, Я. Янішчыц, А. Федарэнкам, А. Бароўскім, У. Ліпскім і інш. у сваіх творах адлюстравалі асаблівасці матэрыяльнай і духоўнай

культуры Палесся, выкарыстаўшы тыповыя для гэтага рэгіёна тапанімічныя і антрапанімічныя назвы, дыялектызмы, спецыфічныя для яго радзімы апісанні прыроды. Мастацкія асаблівасці твораў І. Навуменкі разглядаліся ў працах М. Абабуркі, У. Каваленкі, Л. Корань, Л. Піскун, В. Шура, І. Ханені і інш.

Цэнтральнай у творчасці І. Навуменкі стала тэма “*абпаленага вайной юнацтва*”. Вядомая трылогія пісьменніка, якая прынесла яму шырокую вядомасць (раманы “*Вечер у соснах*” (1967), “*Сасна пры дарозе*” (1962) і “*Сорак трэці*” (1973)), заснавана на аўтабіяграфічным матэрыяле, у аснову якога пакладзены асабісты ўдзел пісьменніка ў падзеях Васілевіцкага падполля. У гады Вялікай Айчыннай вайны ён, як і персанаж трылогіі *Міця Птах*, быў удзельнікам маладзёжнай камсамольскай падпольнай групы ў *Васілевічах* (у Бацькавічах), пазней перайшоў да партызан. У кнізе “Памяць. Рэчыцкі раён” ёсць звесткі: “Справу, пачатую васілевіцкімі падпольшчыкамі, працягвала мясцовая моладзь. Так, яшчэ ў лютым 1942 года, як сведчаць дакументы, на кватэры *Вольгі Белай* (у сапраўднасці – Шчэрскай) пад выглядам вечаарнікі сабраліся вучні Васілевіцкай сярэдняй школы. Сярод іх

былі Мікалай Белы, Іван Навуменка, Іван Доўжык, брат Вольгі – Анісім Белы і інш.” [3, 255]. У раманах паказана стварэнне і разгортванне падпольнай барацьбы, масавы партызанскі рух на Палессі. У трылогіі пісьменнік з улікам мастацкіх умоўнасцей і задач замяніў рэальныя прозвішчы сваіх герояў. Так, гістарычныя крыніцы паведамляюць, што “29 ліпеня 1942 года ў раёне не вёскі Ізбынь прызямлілася дэсантная група пад кіраўніцтвам Фё дара Міхайлавіча Манзіенкі. Першымі, з кім звязаліся дэсантнікі, былі жыхары вёскі Глінная Слабада – Лідзія Сямёнаўна і Іван Данілавіч Шумакі, Марыя Сямёнаўна Судас і Ефрасінья Міхайлаўна Пырко” [3, 255–256]. У раманах трылогіі, як сведчаць даследчыкі і крыязнаўцы, прозвішча Манзіенка заменена на Мазурэнка, а Глінная Слабада засведчана як Няхамава Слабада: “*Міцуля жыве ў Няхамавай Слабадзе, што стаіць між іашыой і чыгункай... памочнікамі ў Міцулі трое жанок. Кормаць, абмываюць дэсантнікаў... вось і ўся агенатура разведвальнай групы, якую ўзначальвае капітан Мазурэнка*” [4, 185]. Персанаж Іван Лобік у трылогіі займаўся той жа справай, што і Іван Доўжык, які “працаваў на чыгуначнай станцыі, вызначаў, які груз знаходзіцца ў вагонах, куды з’яналон накіроўваецца” [3, 256]. За многімі з’явамі і падзеямі ў творы ўгадваецца ўласна перажытае пісьменнікам, а героі твораў маюць сваіх прататыпаў, месца дзеяння – канкрэтныя мясціны Палесся. Рэальныя або блізкія да рэальных тапонімы І. Навуменка выкарыстоўвае з мэтай выяўлення прасторавых арыенціраў, стварэння дакументальнасці і праўдападобнасці падзей, што адлюстроўваюцца ў трылогіі. Такія онімы выконваюць не толькі адрасную функцыю: дапамагаюць пісьменніку праўдзіва паказаць месца і час, пра якія ідзе гаворка ў творы. Яны ствараюць мастацкі фон твора, дэманструючы нацыянальны і рэгіянальны каларыт: “*На явачныя кватэрах у Прудку і Малкавічах нікога не было*” [7, 117]. “*Старастам у Кавеньках былы дарожны майстар Іван Буян, які так і не дачакаўся пенсіі*” [7, 116].

Аўтабіяграфізм у яго творчасці дапаўняецца іншымі адметнасцямі: твор напам’янаецца разнастайным антрапанімічным і тапанімічным адзінкам, уласнымі Рэчыцкаму Палессю. М. Грынчык адзначаў, што “рэгіянальныя элементы выкарыстоўваюцца для рэалістычнага паглыблення твора, свядомай “прывязкі” яго да пэўнай мясцовасці ці рэгіёнаў” [5, 126]. Так, у апісанні *Гарбылі* ў (у сапраўднасці *Калінкавічаў*), *Журавічаў* (*Юравічаў*), *Грамоў* (ст. *Нахаў*), *Вербічаў* (*Лозак*), *Піліцічаў* (*Бабічаў*), *Кавенькаў* (*Навінак*) пісьменнік дае пэўны падказкі-апісанні гэтых мясцін. У мастацкіх замале ўках *Бацькавічаў* пазнаецца роднае паселішча І. Навуменкі – *Васілевічы*. Пісьменнік любіў сваю малую радзіму і паслядоўна называў *Васілевічы* толькі мястэчкам: “*Бацькавічы сталі цэнтрам раёна ўжо тры гады назад... У мястэчку акрамя школы яшчэ два двухпавярховыя каменныя будынкі, стары таполевы парк, паблізу – гарадзішча – парослы лесам узгорак, акружаны земляным валам. Была старажытная царква, пабудаваная, як расказваюць старыя, без адзінага жалезнага цвіка, але яна згарэла ў часе адступлення немцаў у васемнацятым годзе. Другую царкву – новую – зачынілі. Цяпер у ёй клуб*” [7, 16]. У змененай назве *Бацькавічы* аўтар захаваў фармант множнага ліку *-ічы*, а ў аснову айконіма паклаў апелятыў *бацька*, свядома падкрэсліўшы, што гэта зямля яго продкаў, яго малая радзіма. З вялікай пяшчотай і замілаваннем апісвае аўтар родныя мясціны: “*Мястэчка відаць адсюль, як на далоні, – вялікае, раскідзістае, яно цягнецца праз усю раўніну ад лесу да лесу. Чыгунка як бы дзеліць яго папалам* [7, 16]. *Хлопцы любяць мястэчка*

– нічым яно асабліва не славуае, няма ў ім ні рэчкі, не забрукавана пакуль што ніводнай вуліцы, але ўсё адно здаецца, што лепшай мясціны на свеце няма. Носіць мястэчка прыгожую назву – *Бацькавічы*, і думаецца, нездарма”. У кнізе “*Живописная Россия*” Адама Кіркора, якая выйшла амаль сто гадоў назад, *Бацькавічы* называюцца ў ліку самых старажытных паселішч гэтага краю... Паводле падання, недзе паблізу ад гэтых мясцін быў забіты князь Ігар, той самы, што двойчы за адзін год хацеў пажывіцца данінай у непакорных драўлян” [7, 16].

І. Навуменка добра ведаў гісторыю *Васілевіч* – *Бацькавіч*. Пацвярджэнне гэтаму можна знайсці ў многіх яго творах. Так, вядома, што ў канцы XIX стагоддзя (1874 год) генерал І. Жылінскі ўзначаліў экспедыцыю на Палессі, дзе кіраваў асушэннем балот: “*Калі Бондараў бацька сам быў маладым хлопцам, то два гады прарабіў у экспедыцыі генерала Жылінскага, таго самага генерала, які самаахвярна асушаў палескія балоты. Жылінскі адзін час меў нават кватэру ў Бацькавічах, пабудоваў тут гасцініцу, заснаваў метэаралагічную станцыю – для назіранняў над зменамі клімату, якія мусілі наступіць у выніку асушкі балот*” [4, 46].

Тапонім *Журавічы* ў раманах пісьменніка ў сапраўднасці з’яўляецца *Юравічамі*. Пры змене айконіма пісьменнік таксама пакінуў фармант множнага ліку *-ічы*. У ваколіцах паселішча ўзгоркавы рэльеф, а непадалё куды с’яла цячэ Прыпяць, пра што і згадвае аўтар: *Мястэчка, асабліва цэнтральная яго частка, стаіць на глінянай гары, якая абрываецца спускаецца да Прыпяці і болей паката ў бок лесу* [4, 180]. У *Журавічы* – *вялікае прырэчнае сяло або нават мястэчка з некалькімі вуліцамі і камяніцамі вакол пясчанай плошчы...* [4, 68]. За ўзгоркам, з другога боку вялікага, *раскіданага с’яла, цячэ Прыпяць...* [4, 69].

Перыфраза *прыдняпроўскі гарадок*, у якім ёсць педэстэнікум, называе аўтар Рэчыцу – горад, размешчаны ў пойме на правым беразе ракі Дняпр. *У дзевяць вечара з прыдняпроўскага гарадка, з педэстэнікума прыезджала Гэля* [4, 52].

Пад айконімам *Гарбылі* ўгадваецца горад *Калінкавічы*. В. Шур звярнуў увагу на апелятыў, які аўтар паклаў у аснову назвы тапоніма: *Гарбылі* – *горб*, *Калінкавічы* (раней была назва *Каленкавічы*) – *калена* [2, 126]. Калі меркаваць, што былая назва *Каленкавічы* (упершыню ўпамінаецца ў 1560 годзе) утварылася ад апелятыва *калена*, то заменена назва *Гарбылі* таксама падказвае ўдумліваму чытачу на сувязь з апелятывам *горб*. Дасведчаны чытач, асабліва той, які знае мя з апісанымі мясцінамі, можа лёгка здагадацца, што гаворка ідзе пра *Калінкавічы*, бо аўтар дае падрабязнае апісанне паселішча: там знаходзіцца самая вялікая ў рэгіёне не чыгуначная станцыя, да вайны было ваеннае вучылішча і ваенны гарадок: *Найболей пашанцавала Гарбылям, размешчанай сярод саснякоў вёсачы, якая налічвала дванаццаць двароў...* Пасля таго як над Палессем пранеслася вогненная віхура рэвалюцыі, схлынулі навалы акупацый – спачатку нямецкай, кайзераўскай, потым белапольскай – чыгуначны пасёлак *Гарбылі* стаў называцца *горадам*. *Такой станцыі, як у Гарбылях, мог пазайздросціць і вялікі – які мае шматваковую гісторыю і традыцыі – горад* [4, 43]. У дадатак да чыгункі тут праз горад прайшла іаша. З левага яе боку, у сасняках, што падступаюць да самага прадмесця, схаваны ад цікаўнага вока, выроас ваенны гарадок – акуратныя гмахі белых карпусоў, доўгія цагляныя казармы. Тут размяшчалася пяхотнае

вучылішча. А крыху далей, на шырокім, атуленым лесам полі, быў збудаваны ваенны аэрадром [4, 44]. 13 снежня 1939 года ў Калінкавічах было створана Калінкавіцкае ваеннае пяхотнае вучылішча. Так, адзін з персанажаў трылогіі, Павел Бондар (у сапраўднасці Бакун), кіраўнік Калінкавіцкага партызанскага атрада ў гады вайны, закончыў гэтае вучылішча ў Гарбылях (Калінкавічах): ... ваеннае пяхотнае вучылішча размяшчалася ў суседнім з мястэчкам гарадку Гарбылі [4, 45].

Айконімам Піляцічы пісьменнік ідэнтыфікуе рэальную вёску Бабічы. Каля яе знаходзіцца і аднайменная чыгуначная станцыя. У Вялікую Айчынную вайну там дзейнічала падполле, кіраўніком якога быў П. А. Астапенка. У зменнай назве аўтар захаваў фармант множнага ліку *-ічы*. Піляцічы – сяло вялікае, пясчанае. Там, дзе вуліцы скрыжоўваюцца, – пыльная плошча, з левага боку – царква з разбуранай званіцай, выбітымі вокнамі, з правага – школа... У самых канцы сяла – стары парк, абадраны, дашчэнтны запушчаны памешчыцкі дом [4, 158].

Вербічы – гэта ў сапраўднасці чыгуначны прыпынак Лозкі, які па-мастацку апісаны пісьменнікам. Магчыма, невыпадкава аўтар замяніў айконім Лозкі, у аснове якой пакладзены апелятыў лаза, на Вербічы, што ўтвораны ад апелятыва вярба, свядома падкрэсліваючы гэтым, што лаза – тыповая балотная, як і вярба, расліна, якая любіць вільгаць і расце каля вадае маў і на нізкіх і забалочаных мясцінах. Вядома, што ў час Вялікай Айчынай вайны 22 чэрвеня 1942 года ў вёсцы немцы сагналі жыхароў у тры будыніны і падпалілі. Было знішчана 476 чалавек. 34 жыхары з гэтага паселішча загінулі на фронце [8]. І. Навуменка піша: У адзін з тых дзён Міця наткнуўся на падворную кнігу спаленых Вербічаў. Стала млынна, непрыемна, але ён перасліў сябе, пачаў гартаць тоўсты шывтак, у якім мясцовы пісар пералічыў кожную самую маленькую будыніну двара... Сто дваццаць два двары, не меней чым пяцьсот душ насельніцтва. Старых, малых, хворых, здаровых. Дзе яны? [4, 125].

Топанім Грамы ў сапраўднасці ў раманах – вёска і станцыя Нахаў Калінкавіцкага раёна Гомельскай вобласці. Яна за два кіламетры ад чыгуначнай станцыі Нахаў (на лініі Гомель – Лунінец). Грамы – дошыць вялікая вёска. Стаіць блізка ля чыгункі. За апошнімі хатамі пачынаецца насыпны шчыльна атулены ляшчыннікам, які вярсты праз дзве прыводзіць да станцыйнага пасёлка, размяшчанага ў лесе... Акуратныя домкі з абодвух бакоў чыгункі [4, 219]. У мастацкім тэксце пісьменнік удакладняе размяшчэнне вёскі: “Наперадзе станцыя і вёска Грамы, а яшчэ вярсты за тры Вербічы, спаленыя немцамі” [4, 36].

Айконім *Гароховічы* ў сапраўднасці з’яўляецца вёскай *Гарочычы* Калінкавіцкага раёна, якая размяшчана праз два кіламетры ад чыгуначнай станцыі Гарочычы, 15 кіламетраў ад Калінкавіч. Тут дзейнічалі ветраны млын, паравы млын,

кузня, смалаварня, ільнозавод. У час Вялікай айчынай вайны партызаны разграмілі варожы гарнізон, які размяшчаўся ў вёсцы [8]. Параўнаем з апісаннем у І. Навуменкі: “Гароховічы – сяло вялікае, стаіць пры чыгунцы. Тут ільнозавод – узбоч пуцэй доўгія, з новага цё су склады. Высокая бляшаная труба з драгамі-адводамі паказвае на месцазнаходжанне паравога млына. Дзіўна, што паліцыя і нямецкая варта, не прыняўшы бою, разбегліся...” [4, 230].

Вялікую ролю ў жыцці І. Навуменкі адыграў *Мазыр*, горад, дзе пісьменнік працаваў у абласной газеце і пражыў 6 гадоў. У аўтабіяграфічнай аповесці “Замыць жаўталісця” галоўны персанаж прыязджае чытаць лекцыі ў педінстытут, што ў надпрыпяцкім гарадку. Гэта – выкладчык БДУ Алесь Іванавіч Высоцкі – у яго асобе пазнаецца сам І. Навуменка, а *горад над Прыпяццю – Мазыр*. Чытаючы аповесць, выяўляючы перыфразы, пазнаючы тыповыя рэальныя аб’екты, гарадскія пейзажы і г. д., лёгка пераконваешся ў тым, што гэта менавіта: Прыпяць, інстытут, гасцініца, парк, рачны рэстаранчык на Прыпяці, цэнтральная плошча: “*Інстытут стаіць на гары, яго белы пяціпавярховы гмах вызначаецца сярод іншых будынкаў, яго можна было убачыць і з акна гасцініцы*” [9, 210]. “... размяшчана яна [гасцініца] ў нечаканым месцы – адразу за новым мастом праз Прыпяць, на гарбатай вулачцы, застаўленай некалі драўлянымі месцачкавага выгляду дамккамі, што карабкаліся ўверх па касагоры” [9, 208]. “*На тое якраз, што Галя згодзіцца з ім паабдаць, пасядзець на палубе старога рачнога паравозіка, перабастаяванага пад летні рэстаранчык і намёртва прывартаванага да берага, Высоцкі мени за ўсё разлічваў*” [9, 257]. Галоўны персанаж Высоцкі ў гэтым горадзе апынуўся ва ўладзе ўспамінаў маладосці і пачуццяў, бо “*ехаў сюды з нацятымі, святочнымі пачуццямі, як бы на спатканне з маладосцю*” [9, 209]. Пісьменнік ні разу не ўжываў айконім *Мазыр*, але паслядоўна выкарыстоўвае спецыфічныя перыфразы *надпрыпяцкі горад, горад на Прыпяці, горад, “дзе прайшла маладосць”, “прырочны слаўты горад”, нават параўноўвае яго за спецыфічны рэльеф са старажытным Рымам. З другога акна від больш багаты і разнастайны, бо яно звернута на асноўную частку горада, які, нібы старажытны Рым, стаіць на сямі пагорках* [9, 209]. Узгадвае аўтар і родныя *Васілевічы*, называючы іх проста мястэчкам: “*У мястэчку, дзе нарадзіўся Высоцкі, таксама расце бульба. Але цяпер там і нафта*” [9, 232].

Такім чынам, аўтабіяграфічнае і рэгіянальнае цесна пераплецены ў творах І. Навуменкі. Анамастычныя адзінкі, якія засведчаны на старонках твораў пісьменніка, пэўным чынам звязаны з яго ўласным жыццём і дзейнасцю. Яны настрайваюць чытача на “адпаведную хвалю”, служаць для стварэння рэалістычнасці і праўдападобнасці падзей, паказваюць час і месца дзеяння, перадаюць рэгіянальныя асаблівасці твораў.

Літаратура

1. Ефремова, Т.Ф. Толковый словарь русского языка / Т.Ф. Ефремова. – Рэжым доступу: <http://efremova.info/word/avtobiografizm.html/> – Дата доступу: 22.09.2014.
2. Шур, В.В. Уласнае імя ў мастацкім тэксце: манаграфія / В.В. Шур. – Мазыр: УА МДПУ імя І.П. Шамякіна, 2010. – 207 с.
3. Іамяць: Рэчыцкі раён н: гіст.-дакум. хронікі гарадоў і раёнаў Беларусі: у 2 кн. / уклад.: Н.Н. Рабянок. – Мінск: Маст. літ., 1998. – Кн. 2. – 327 с.
4. Навуменка, І. Збор твораў: у 6 т. / І. Навуменка. – Мінск: Маст. літ., 1983. – Т. 4: Вецер у соснах. Смугак белых начэй: раманы. – 528 с.
5. Грынчык, М.М. Рэгіянальныя традыцыі ў літаратуры / М.М. Грынчык // Рэгіянальныя традыцыі ва ўсходнеславянскіх мовах, літаратуры і фальклору: тэзісы дакладаў II рэспубліканскай навуковай канферэнцыі 24–25 верасня 1980 г.; рэдкал.: У.В. Анічэнка, М.М. Грынчык (адказныя рэдактары) [і інш.] – Гомель: Полеспечать, 1980. – С. 125–127.
6. Каваленка, У.П. Рэгіянальны каларыт прозы І. Навуменкі / У.П. Каваленка // Рэгіянальныя традыцыі ва ўсходнеславянскіх мовах, літаратуры і фальклору: тэзісы дакладаў II рэспубліканскай навуковай канферэнцыі 24–25 верасня 1980 г.; рэдкал.: У.В. Анічэнка, М.М. Грынчык (адказныя рэдактары) [і інш.] – Гомель: Полеспечать, 1980. – С. 151–152.

7. Навуменка, І. Збор твораў: у 6 т. / І. Навуменка. – Мінск: Маст. літ., 1982. – Т. 3: Сасна пры дарозе: раман. Бульба, Інтэрнат на Нямізе: аповесці. – 511 с.

8. Гарды і вёскі Беларусі: энцыклапедыя: [у 8 т.] / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. – Мінск: Беларус. Энцыкл., 2004 – 2012. – Т. 1, кн. 1.: Гомельская вобласць / [С.В. Марцэлеў]. – 632 с.

9. Навуменка, І. Збор твораў: у 6 т. / І. Навуменка. – Мінск: Маст. літ., 1982. – Т. 2: Аповесці і апавяданні. – 558 с.

МГПУ ИМ. И.П. ШАМЛЯГИНА